

Cristina-Ioana Dima

CĂRȚI POPULARE PE FILELE VECHILOR TIPĂRITURI ROMÂNEȘTI DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Cercetând fondul de carte veche românească tipărită în secolele al XVI-lea și al XVII-lea din Biblioteca Academiei Române, în vederea alcătuirii unui corpus exhaustiv al însemnărilor marginale¹, am constatat că pe filele acestora au fost transcrise, uneori, texte care nu fac parte din categoria simplelor notații. Câteva dintre ele aparțin aceluși grup eclectic de traduceri și prelucrări vehiculate dintr-un spațiu cultural în altul, pe care cercetările secolului al XIX-lea le-au reunit sub titulatura generică de cărți populare. Cum fiecare în parte ar putea deveni cu ușurință obiectul studiilor din diferite domenii ale vechii noastre culturi, am considerat util să le semnalăm prezența. Mai mult, atât cât spațiul ne-o permite și în măsura în care nu este vorba despre versiuni ale unor lucrări care au deja ediții consacrate, vom edita câteva, ținând cont de faptul că nu au fost vreodată semnalate ca atare.

1. Pe un exemplar al *Tâlcuirii Liturghiei*, tradusă de Ieremia Cacavela după lucrarea lui Dositei al Ierusalimului și apărută la Iași, în anul 1697², am aflat un text al *Descoperirii Sfintei Liturghii*. Povestea este consemnată pe câteva file albe atașate la începutul volumului, nenumerate, sub același titlu cu care apare și în ms. rom. 2152 BAR, citat de N. Cartoian³: *Tâlcul Sfintei Liturghii ce au arătat limbilor păgâne din dumnezeiasca strălucire, precum scrie Boron<i>uș la anul de la Hristos 300*⁴. Cea mai veche copie cunoscută a textului se găsește în ms. rom. 1631. Ea a fost semnalată de Moses Gaster⁵ și analizată de Otilia Dragomir⁶. În ceea ce privește versiunea de față, o primă filă, ce conținea o serie de însemnări, poate chiar lămuritoare cu privire la condițiile în care a fost copiat textul cărții populare, a fost ruptă, astfel încât respectivele notițe nu mai pot fi citite. Așadar

¹ Cercetarea s-a desfășurat în cadrul proiectului *Corpusul de însemnări de pe cartea veche românească din colecțiile Bibliotecii Academiei Române*.

² CRV 104, dubletul 4, BAR.

³ Versiune pe care o menționează Nicolae Cartoian în *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, *Epoca influenței grecești*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 219.

⁴ Cifra este greu lizibilă, așadar este posibil ca lecțiunea să fie incorectă.

⁵ În cunoscuta sa lucrare *Literatura poporană română*, în 1883, Moses Gaster semnalează existența a cinci manuscrise și trei tipăriri care conțin textul acestei legende (p. 445). Astăzi, doar în fondurile BAR au fost inventariate 75 de variante manuscrise ale *Descoperirii Sfintei Liturghii*.

⁶ Otilia Dragomir, *O veche copie manuscrisă a unei legende liturgice*, în „Limba română”, XLI, nr. 10/1992, p. 561–569.

LR, LXIV, nr. 4, p. 535–558, București, 2015

singura modalitate de a afla vechimea textului, în afara aproximativei evaluări a grafiei după care o putem crede ca aparținând secolului al XVIII-lea, ar fi examenul filigranologic al respectivelor pagini atașate exemplarului tipărit. Pentru viitorul exeget care își va asuma dificila sarcină a studierii și a editării textului lui Baronius, lucrare ce cunoaște o destul de largă răspândire în spațiul românesc, redăm în continuare începutul și sfârșitul versiunii.

Incipit: (a^v)⁷ Când împărăția lui Amurat împărat la Vavilon, iară A<m>filog împărat împărăția la Aravia, deci jidovii cei fără de lege și spurcați având pururea pizmă pentru lege asupra creștinilor să pricia cu dânșii în Ierusalim pentru învierea Domnului nostru Isus Hristos și pentru înălțarea la ceriuri, daruri multe au luat jidovii și au mers la împăratul Amurat în Vavilon de le-au dat și au pârât pe creștini la împăratul zicând: „Împărate, în veci să trăiești, Măria Ta! Împărăția ta, alta vei ști că s-au sfătuit creștinii să scoale cu războiu asupra împărăției tale. Vor să ia ei împărăția să o împărătească la Ierusalim și am venit să-ț spunem”.

Desinit: (i^v-j^t) Iară împăratul A<m>filog răspunse și zise: „O, necredincioase împărate, căci nu socotești cuvintele mele ceale adevărate și de mare folos ți-ar fi. Iară de vei rămânea în credința idolilor, cu dânșii te vei munci în veci!”

Iară spurcatul Amurat Împărat, racni ca un leu asupra lui și porunci degraba, fără de milă, de-i tăiară capul Împăratului A<m>filog / și tuturor care au crezut în Domnul nostru Isus Hristos și dobândind toți cununile muceni<i>i de la Hristos Dumnezeul nostru, a căruia iaste mărirea, cinstea și închinăciunea, dimpreună cu Părintele și cu Preasfântul Duh în veci nesfârșiți. Amin.

2. La sfârșitul unuia dintre exemplarele deținute de BAR ale *Psaltirii slavo-române* tipărite de Dosoftei la Iași în anul 1680⁸, există o serie de pagini pe care vechea numerotație a cărții nu le contorizează. Pe ele, cineva a copiat o versiune a *Întrebărilor și răspunsurilor*, formulă de transmitere a cunoștințelor de o largă răspândire în spațiul cultural românesc și nu numai, căreia i se subsumează mai multe variante de text. O analiză comparativă a acestora, în urma căreia a și editat un corpus însemnat dintre versiunile existente, o face Al. Ciorănescu⁹. În afara acestora, o serie de astfel de întrebări au fost publicate de Cătălina Velculescu în primul volum al colecției *Texte uitate, texte regăsite*, sub titlul *Pentru tunete și fulgere cum să fac*¹⁰ și o alta, în cel de-al treilea volum al amintitei colecții, *Întrebări ale celui dintru Sfinți părintelui nostru Epifanie cătră fericitul Andrei*,

⁷ Așa cum am spus, paginile albe nu sunt numerotate, de aceea vom nota fiecare filă, începând cu litera *a*.

⁸ CRV 70, dubletul 4 BAR.

⁹ *Întrebări și răspunsuri* editate de Al. Ciorănescu, în „Cercetări literare”, I, București, Imprimeria Națională, 1934.

¹⁰ Cătălina Velculescu, *Pentru fulgere și pentru tunete cum să fac*, ediție și studiu introductiv în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. I, București, 2002, p. 45–72.

pentru stihii și pentru ceale viitoare¹¹. Cartea cu multe întrebări a lui Nicolae Milescu a cunoscut, la rândul ei, două ediții moderne: cea a lui P.V. Haneș din 1962¹² și a lui Virgil Cândea, după ms. rom. 494 BAR¹³. În fine, *Întrebările lui Panaghiot filosoful*, au fost scoase la lumină de către N. Iorga¹⁴ iar o versiune a sa a fost cuprinsă în corpusul lui Al. Ciorănescu (grupul B). Menționăm, în scurta noastră prezentare, eruditul și extrem de utilul studiu dedicat unor lecțiuni dificile din *Disputa lui Panaghiot filosoful cu Azimit Papistașul* al lui Al. Mareș¹⁵, precum și lăudabila încercare de sistematizare a acestor scrieri făcută de curând, de colega noastră, Laura Bădescu¹⁶.

În ceea ce privește textul din *Psaltirea slavo-română*, el se regăsește aproape integral în versiunea Ciorănescu. Prezentăm în continuare începutul și sfârșitul textului, precum și cele câteva secvențe care nu există în ediția din 1934.

Incipit: (209^r) *Vŭpros*¹⁷: Leamnele¹⁸ și pomii derep<t> ce-ș lapadă frunza și de-aci iarăș înfrunzesc?

*Otve<t>*¹⁹: Gr<e>și Adam și apoi iarăș²⁰ să înnoi cu botezatul²¹.

Vŭpros: În o<are> carea vreamă fu scaunul lui Dumnezeu în mijlocul raiului?

Otve<t>: Cându greși Adam și strigă pre dâns Dumnezeu și-l goni den rai.

Desinit: (210^r) *Vŭpros:* Ce feace Dumnezău întâi, cerul au pământul?

*Otvet*²²: Cerul d<r>ept aceea și Isaiia²³ să mira: câtu-s zidurile de mari, făcu întâi temelii²⁴, apoi acoperământul²⁵, iară Dumnezeu făcu întâi acoperământul, apoi fece²⁶ temealie.

¹¹ Idem, *Nebunul înțelept* (II, III, IV), ediție și monografie, în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. II, București, 2003, p. 241, ediție reluată, bineînțeles și în volumul *Nebunul înțelept*, București, 2012.

¹² P.V. Haneș, *Un tricentenar Milescu, Cartea cu întrebări (1661–1961)*, în „Glasul Bisericii”, 21(1962), nr. 1–2, p. 80–91.

¹³ Virgil Cândea, *Rațiunea Dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 89–105.

¹⁴ N. Iorga, *Cărți și scriitori români din veacurile XVII–XIX: „Întrebările lui Panaghiot Filosoful”. „Istoria Rusiei”. O formulă de testament. Conachi, Lazăr, Eliad, Vaillant*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secției Literare*, II, 1907, 29, p. 169–179.

¹⁵ Al. Mareș, *Pasaje obscure din Disputa lui Panaghiot filozoful cu Azimit papistașul*, în vol. *Per Teresa obiettivo romanica. Studi, ricerche in ricordo di Teresa Ferro*, Editura Editrice Universitaria Udinese, 2009, p. 295–305.

¹⁶ Laura Bădescu, *Întrebări și răspunsuri în literatura română veche*, în „Arhipelag XXI”, I, 1, 2014, p. 1106–1116.

¹⁷ Sl., în trad.: „întrebare”.

¹⁸ Scris: l h m e l h.

¹⁹ Sl., în trad.: „răspuns”.

²⁰ Scris, apoi barat, înfrunzesc.

²¹ Scris: bŷ ñ ez ñ ű.

²² Scris: ot vet e.

²³ Scris, după Isaiia, þ i.

²⁴ Scris: ñ er h l i â.

²⁵ Scris: akoperhmōñ ű.

²⁶ Scris: feçh.

Otvēt: Carele-i mai mare: cerul au pământul?

Otvē<t>: Temeliia iaste mai mare decât acoperimântul/ pentru ce-ar căde dacă s-ar clăti temelie s-ar răsipi acoperământul²⁷.

O primă întrebare care nu se regăsește între textele grupate sub litera A din ediția lui Ciorănescu (și al cărei răspuns pare cel puțin contrariant pentru cititorul neavizat) este:

(209^f) *Vūpros*: Unde lăcui Adam dacă fu scos den rai?

Otvē<t>: În Eden.

A doua formulă inedită face parte dintre cele atribuite lui Panaghiot, filosoful. În versiunea Ciorănescu, la întrebarea „Ce este mai presus de cer?” răspunsul este direct: „Scaunul lui Dumnezeu ș-a dumnezăire”. În textul la care ne referim, răspunsul este mai sofisticat:

(209^f) Lui Azimis zisă: Ce iaste mai presus de cer?

Filosoful zisă că este apă.

Dară mai presus?

Întunerec.

Dară mai încă presus?

Foc.

Dară²⁸ deasupra focului?

Scaunul lui Dumnezeu ș-a dumnezăire, iar mai presus lumină nestinsă și neîmblată și neștiută.

3. Pe același exemplar al *Psaltirii slavo-române* și scrise de aceeași mână care a copiat *Întrebările și răspunsurile*, sunt consemnate o serie de leacuri pentru diferite boli. Grupate cel mai adesea sub numele de „rețete medicale”, astfel de secvențe în care sunt prezentate plantele potrivite și modul cum trebuie preparate pentru a vindeca diverse afecțiuni abundă în manuscrisele românești. Pentru cercetător orice încercare de grupare a lor în vederea unei ediții pare sortită eșecului. I.C. Cazan, elev al lui N. Cartoian, și-a asumat o astfel de sarcină și a împărțit „cele 50 de manuscrise cunoscute” ce conțin rețete medicale (astăzi numărul lor este cel puțin dublu) în șapte grupe²⁹. În afara primelor trei, care nu sunt decât copii ale unor texte tipărite, restul de patru grupe sunt eclecticice, dovedind prin aceasta faptul că granițele nu le pot fi bine conturate sau că autorul articolului nu a găsit cele mai bune criterii. Pe de altă parte, medicul Pompei Samarian în erudita lucrare *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, editează două astfel de manuscrise: cel

²⁷ Scris: akophrām' nñ fl.

²⁸ Scris: derō.

²⁹ I.C. Cazan, *Texte de folclor medical*, în „Cercetări literare”, II, 1936, p. 55–78.

mai vechi cunoscut, din anul 1740 (ms. rom. 312 BAR) și încă unul, mult mai amplu, aparținând, se pare, tot primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, dar a cărui cotă nu este menționată³⁰.

În orice caz, credem că trebuie să se facă o distincție între astfel de culegeri de rețete, care uneori pot apărea chiar și sub titlul *Carte de doftorii* (ms. rom. 1171 BAR) și traduceri savante, din lucrări consacrate, precum *Aforismele lui Hipocrate* sau tratatul lui Fr. Páriz Pápai³¹ pe parcursul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea făcute, așa cum spune Gh. Chivu din „necesități didactice și/sau nevoi practice imediate”, date de organizarea primelor cursuri de medicină și a primelor spitale din București³².

În ceea ce privește rețetarul la care ne referim, putem afirma, sub rezerva că cercetarea noastră este departe de a fi completă, că nicăieri nu am aflat menționat faptul că lecurile ar fi fost extrase din „Ierbarul cel mare”, așa cum apare în copia de pe paginile *Psaltirii slavo-române*. Nefiind un text foarte lung, în speranța că astfel vom ușura cât de puțin munca aceluia temerar cercetător care își va propune editarea rețetelor medicale din manuscrisele românești, îl reproducem integral.

(211^v) Den ierbarul cel mare am scos și am închinat pentru multe³³ cui de ce i-ari boli în trup șau pe trup. Cum le-am aflat scris așa le-am însămnate ierbile ce le-au dat Dumnezeu.

De mătricea oprită, șalvie hartă în vin că pornește de-i încuiat or femeie, or bărbat. Și femeile câ<n>d îs greale și le i greu, nu pot naște prun<n>cul să o be hartă ce au și cu apă; ruta încă-i bun; încă-i bun să-ț be cu uncrop că o slobode Dumnezeu ca și de șalvie. Cu șalvie să-ș afume atunce pe ded<e>supt grecioaselor foarte de folos iaste, câ<n>d îs grele, la băute, la mâncate să puie. Și cele ce fac fără vreme încă-i bună să o prăjască cu unt și cu apă și să be un felegean și de zăhar. Și foarte binișor să îmble moașe și cu socotală curată că atunce-i cumpănă mare. /

(212^f) De vintrea ce să che<a>mă boală roșie, șalvie și cu pelin să be șau să să și scalde.

De bube scârnave șau pecingene șau și râie, șalvie cu rut să harbă și să să ungă și să și be.

³⁰ *Op. cit.*, p. 184–186 și 186–197.

³¹ N.A. Ursu, *Mesteșugul doftorii, primul tratat de medicină în limba română, tradus din grecește de doctorul muntean Ștefan Vasile Episcopescu, între anii 1805–1817*, în „Limba română”, LV, nr. 5–6, 2006, p. 403–416.

³² Gh. Chivu, *Alegerile lui Ippocrat. Considerații asupra vocabularului unui vechi text medical*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, fascicula XXIV, anul III, nr. 1(3), 2010, p. 29–34, text de care s-au ocupat prima oară Paul Cernovodeanu și Nicolae Vatamanu, *Alegerile lui Ippocrat – prima traducere în românește a Aforismelor lui Hipocrate*, în *Trecut și viitor în medicină. Studii și note*, sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1981, p. 121–124.

³³ La sfârșitul cuvintelor apar de mai multe ori slovele h sau ă pentru sunetul [e], ca în cazul lui m̃ll̃ ñă. Le reproducem prin litera corespunzătoare fără a le mai menționa.

De rohii cuconilor şau şi de al<t>e spurcăciuni, şalvie holovatiz să harbă şi să scalde cucon. Şi de-i verde să-i şi ungă, să piseze acel.

Cine tuşeşte grozav şi horcăieşte sânge, şalvie cu mere să harbă şi să be pe nemâncate.

De mucicaturi de şerpe şau şi de alte gângăn<i>i, şalvie să be şi să şi lege unde cunoaşte că-i mucicat.

De câine turbat, adevărat leac câte un dram şi giumătate de turiţă frecată cu vin alb să be omul măcar hi fost şi mucicat de acel câine turbat, nu i-a hi nimic.

De muşcătură de fiece gânganie, câ<n>d a mucica pe om să piseze turiţă şi cu acel must să be câte 7 linguri mestecat cu prah de turiţă uscat şi un dram de făină de găoace de ou de găină să frece şi să mestece într-un loc şi să be şi să presere de a cunoaste loc de rană; şau să o şi harbă turiţa şi să be za<ma> că-i bine şi dacă be. Şi să şi oblojască că tămăduieşte³⁴ rana.

Şi de şerpe dacă va hi mucicat pe om sau vită, turiţă i-e bun să să piseze şi să stoarcă zamă. /

(212^v) De trânzi, turiţă hartă să be zama sara şi diminaţa, câte un păhar bun şi să ungă şi şezutul, numai să hie heartă foarte bine.

De pecinginea ce rea, prah de turiţă purur să be şi să şi mănânce pe nemâncate, şi în bucate, şi să şi be câ<n>d i-a hi voie ca şi apa.

Turiţa de rast încă-i bună ca şi de altele să o be heartă³⁵.

De măsele, să harbă mere şi cu oţet bun şi să pui şi sare de cea mare şi să ţii în gură cât de herbinte şi mulţişor.

De straste, coajă de frasin să harbă şi să bea zamă de aceaia.

De a hi cuiva legată de vro boală să nu poată grăi, să-s afume cu rădăcină de bujor.

De inimă pe cine-l doare, coajă de nuc să harbă în rachiu sau şi-n horincă şi să be.

Bujorul să ştie tot omul că-i bun³⁶ să stea în casa a tot omul pentru neprietin.

grecioasă = „însărcinată”

holovatiz = variantă pentru *holoviţă*, „drojdie de rachiu amestecată cu borhotul din care s-a extras berea”

mătrice = „uter”

rast = „inflamaţie a splinei (cauzată de malarie)”

rohie = variantă pentru *rofie* „bubuliţă care apare uneori la copii pe cap şi pe faţă”

ruta = „virnanţ (*Ruta graveolens*)” sau „nalbă (*Lavatera thuringiaca*)”

straste = „durere de pânţec”

trânzi = „hemoroizi”

turiţă = „plantă erbacee din familia rubiaceelor”

uncrop = „apă caldă”

³⁴ Scris: ñ ' m d l e s ñ e.

³⁵ Scris: x e r ñ ß.

³⁶ Scris: b l m n o.

4. La finele unui exemplar al *Bibliei de la București*³⁷, sunt copiate două texte de prevestire: un *Coliadnic* și un *Gromovnic*. *Coliadnicul* este o scriere de mică întindere în care se fac previziuni asupra anului ce urmează în funcție de ziua în care cade Crăciunul. Între *Cărțile de prevestire* discutate de N. Cartoian, *Coliadnicul* nu apare. De altfel, prea puțină importanță i s-a dat acestui text în filologia românească. Singura sa ediție este aceea făcută de Moses Gaster, care în volumul al doilea al *Crestomației*³⁸ reproduce cu litere chirilice evident, un *Coliadnic* de la jumătatea secolului al XVIII-lea. De asemenea, Alexandra (Roman) Moraru a semnalat existența unei variante slavone a textului în ms. sl. 494 BAR (fila 49^r)³⁹. Versiunea noastră nu este diferită de cea din volumul lui Gaster decât sub aspect dialectal. De aceea, transcriem, spre ilustrare, doar două pasaje ale textului.

(933^v) Duminecă de să va întâmpla Crăciunul, iarna va fi îndoită și rea, și cam udă, ploioasă; toamna vânturoasă, pe vremea secer<i>i va fi bună; șerpilor perire; oilor perire; poame mult<i>, grâu puțin; dobitoacelor și hiarălor înmulțire, iar oamenilor celor tiner<i> perire. [...]

Vineri de va fi Crăciunul, iarna va fi grea și năpraznică, primăvara⁴⁰ ploioasă; pe vremea secer<i>i va fi ploaie multă; toamna secetoasă, puțin vin, unt; roadă multă; ochilor durere; la oameni la gură și de cel perit mulți vor fi bolnavi; muiarilor celor grele zmintea, pruncilor boală, unora și moarte.

5. Cel de-al doilea text de previziune de pe exemplarul *Bibliei de la București* mai sus-menționat, *Gromovnicul*, face parte dintr-o categorie de scrieri ce s-a bucurat, în literatura de specialitate, de câteva studii notabile, între care cel al lui Gabriel Mihăilescu propune o clasificare a vesiunilor cunoscute. Interesant este faptul că, în paginile la care ne referim, *Gromovnicul* și *Coliadnicul* sunt trecute sub același titlu ca și cum ar face corp comun: *Cevaș prea tare de ale lui Iraclie împărat, cunosător de stele*. Atribuirea *Gromovnicului* lui Iraclie împărat (împăratul bizantin Heraclius) îl plasează în grupa a doua, cea mai bine reprezentată în manuscrisele românești dintre cele trei stabilite de cercetătorul amintit⁴¹. Textul scris pe filele *Bibliei de la București* începe prin a stabili semnul zodiacal sub care se găsește fiecare zi a fiecărei luni astfel: „mar<tie>: 1,2 be<r>beci; 3,4 vițel; 5,6 geamăn etc.”; apoi se fac previziuni în funcție de tunet, de cutremur sau de momentul zilei în care aceste fenomene se întâmplă. Cea mai veche traducere cunoscută a acestei

³⁷ CRV 86, unicat, BAR.

³⁸ Moses Gaster, *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI–XIX), dialectale și populare cu o Introducere, Gramatică și un Glosar româno-francez*, vol. II, texte 1710–1830, dialectologie, literatură popular, Glosar, Leipzig F.A. Brockhaus, București Socec & co., 1891, p. 58–59.

³⁹ Alexandra Roman, *Un text românesc precocesian*, în „Limba română”, LXXV, 1976, p. 466 (descrierea manuscrisului).

⁴⁰ Scris: pri i m̃vare.

⁴¹ Gabriel Mihăilescu, *Vechi texte românești de prevestire: Gromovnicul*, în „Analele Universității din București”, nr. 1/2011.

variante de *Gromovnic* este cea tipărită la Bălgrad sau Govora⁴², ea fiind complet diferită de cel mai vechi text românesc cunoscut al acestei cărți de previziune, copiat în 1636 de popa Stanciu⁴³. Notăm, în continuare, previziunile pentru situația în care fenomenele respective (tunetul și cutremurul) se întâmplă în zodia berbecului (prima), precum și sfârșitul textului.

(935)⁴⁴ Berbece: De va tuna în numărul berbecelui despre răsărit va fi robie și tăiere multă; iară vor fi multe și spre stricare vor fi; războaie rale și pagube va fi; pâine pe alocurea; poamele⁴⁵ vor fi scumpe; sămănătura cea târzie nu va peri; în prunci tineri va fi perire; celor ce umblă pe ape înecare.

De va fi cutremur, între domni va fi schimbare și foamete, întru iei războaie; greutate și nevoie întru oamen<i> va fi și mar<i> bărbați vor peri; iar poame vor fi multe.

Iar de va fi noaptea fulger, trăsnet, tot așa va fi.

Iar de va fi cutremur noaptea, nevoie întru oameni va fi și boiar<i> nu să vor pleca la domnul lor și vor⁴⁶ fugi de la iel, mult rău cugetând spre domnul său. Și vor începe a să bate și în veaci lui nu va fi întocmire; un împărat despre apus va muri și ploii multe va fi și roadă în mălai și înr-alte feluri; iar la Eghipet, foamete.

(936) Iar de va tuna sau cutremur la am<i>az, sau fulger, atuncea omul drept să va bucura de rodul mânilor sale și împărați <ș>i domn<i> să vor turbura și țăr<i> franțești va fi perire și în⁴⁷ Țarigrad va duce daruri, iar de va [...]⁴⁸.

6. Pe un alt exemplar al *Bibliei de la București*⁴⁹, au fost copiate de un oarecare Velicu <Pătra>șcu, la începutul secolului al XIX-lea, o *Viață a Sfintei Maria Egipteanca* și un *Agatanghel*. Cum Gabriel Mihăilescu a făcut o riguroasă clasificare a variantelor în care *Viața Sfintei Maria Egipteanca* a circulat în spațiul românesc⁵⁰, putem observa că versiunea avută în vedere are vădite afinități cu redacția lungă a textului ce descinde dintr-un original slavon din care cea mai veche copie cunoscută se găsește în ms. rom. 5023 BAR⁵¹.

⁴² Ediția acestei versiuni se găsește în studiul lui N. Drăganu, *Cea mai veche carte rackózyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 253–258.

⁴³ Al. Mareș, *Cel mai vechi Gromovnic românesc*, apare ca studiu integral și ediție în *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, p. 168–191 și 313–320.

⁴⁴ Sunt numerotate cu creionul paginile, nu filele.

⁴⁵ Scris: poamele.

⁴⁶ Scris și apoi barat: „începe a să bate”.

⁴⁷ Scris: pi rân.

⁴⁸ Aici textul *Gromovnicului* se oprește.

⁴⁹ CRV 86, dubletul 1, BAR.

⁵⁰ Gabriel Mihăilescu, *Viața Sfintei Maria Egipteanca, Cele mai vechi traduceri, manuscrise și versiuni. Studii și texte*, București, 2008.

⁵¹ Idem, p. 101–117, iar ediția între p. 226–247.

Redăm în continuare începutul textului în transcriere interpretativă, însă atragem atenția asupra unui manierism grafic: scribul preferă în repetate rânduri să utilizeze slova [a] acolo unde ar trebui să redea sunetele pe care astăzi le notăm cu „î” sau cu „ă”⁵². Așadar, am redat contextele în care apare această problemă conform pronunției consacrate a cuvintelor. Unde am avut dubii, cum ar fi în cuvântul *pacatoasi*, care poate fi o formă moldovenească, derivată din *pacat*, în care *ă* proton a trecut la *a*⁵³, am păstrat litera manuscrisului.

*Incipit*⁵⁴: (a doua foaie, albă, nenumotată, recto) Cu glas⁵⁵ așa cătră dânsul zise: „Părinte Zosime, nu poci să mă întorc savai fața ta, că sânt muierea și sânt despuiată cum mă vezi și rușine trupească neacoperită. Ci încă deca pohtești uni<i> muieri pacatoasi ruga a-ți dăru, aruncă-m feleghea din cari porți tu, ca să-m acopăr neputința muierească și mă voi întoarci cătră tini și voi lua molitva de la tini”. Atunci tremura Zosim și s-a speria<t> cu mente deca auzi chemându-l pre nume și făcu degrab ce-i zise lui. Și luva haina ce spart<ă> cari purta și o arunca cătră dânsa. Iar ea o luoă și să încinse cât ajunse, acuperându-ș amândoi latorile trupului cât i s-a cădea și să întoarse cătră Zosim și zise: „Ce ți s-au părut, părinte Zosime, a vedea o muiare păcătoasă, ce cauți la mine a vedea sau a învăța?”

7. *Prorocirea Ieromonahului Agatanghel* a fost copiată pe ultimele file albe ale aceluiași exemplar din *Biblia de la București* în care apare și *Viața Sfintei Maria Egipteanca*. Textul profetic, scris în realitate de Theoclitos Polyidis în 1751, în limba greacă, a cunoscut, conform sudiului consacrat de Andrei Timotin acestui subiect⁵⁶, două traduceri românești, ambele aparținând secolului al XIX-lea. Prima, realizată în anul 1806, nu se păstrează decât într-o copie de la 1835. Cea de-a doua a fost făcută în 1818 pentru a fi tipărită la Iași. După cartea tipărită se cunosc douăsprezece copii manuscrise. Versiunea de pe exemplarul *Bibliei de la București* vine să li se adauge, devenind, prin urmare, a 13-a astfel de copie, făcută în februarie 1819, la foarte scurtă vreme după ce textul fusese imprimat. După cum sugerează studiul mai sus citat, mai importantă decât copia propriu-zisă a unei tipărituri din secolul al XIX-lea, este atitudinea celui care scria față de textul respectiv, atitudine

⁵² Lucrul acesta nu se întâmplă consecvent, ceea ce îl face pe copist să pară nefamiliarizat cu varianta românească a alfabetului chirilic. Că avem de-a face doar cu o grafie aparte, fără legătură cu pronunția, ne putem da seama și din faptul că acolo unde slova [β] ar trebui să aibă valoarea zero, este notat tot prin „a”, ca în exemplul *aruncă-m feleghea*, scris: *ar^βinkamaf el egea*.

⁵³ Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 400. De altfel și cuvântul *feleghea* trimite, conform DA tot către zona Moldovei ca localizare a copiei, ceea ce arată că exemplarul a circulat în această zonă, lucru care nu reiese din celelalte însemnări.

⁵⁴ Din păcate, textul este acefal.

⁵⁵ Seris: *gă*, probabil din cauza unei contaminări între *grai* și *glas*, așadar, o altă lecțiune posibilă fiind *grai*.

⁵⁶ Andrei Timotin, *Profeții bizantine și postbizantine în Țările Române (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, București, 2015, p. 64–82, iar pentru ediția textului tipărit în 1818, p. 144–165.

transmisă de cele mai multe ori prin note marginale. Prin urmare, am ales să reproducem numai para-graful ce aparține scribului⁵⁷.

(944^r) Și eu, Velicu <Pătra>șcu⁵⁸, am prescris aceasta Agatanghel la anul de la Hristos 1819, în luna lui februarie. Și scriind eu și citind aceasta proorocia lui Ieronim Agatanghel, mult m-am mirat văzând ca proorocia lui, cari cu 174 de ai mai naint<e> de luarea Țarigradului au prorocit ca la anul 1453 să va lua de agareni; și am cunoscut și am văzut că tocma în anul aceasta s-au luat Țarigradul de agareni. Și hotărești acest proroc după arătare ce i s-au arătat că vor stăpâni agarini până ani 400, adică până la 1853. Și vor lua creștin<ii> iar<ă>ș Țarigradul și va fi împărăția creștinilor mai bună decât cea dintâi: adică creștin<i>i răsăritului. Iar<ă>ș cât pentru împărăția <...>nilor, adevă ghermanii, n-am putut să înțeleg vreme <...> după câți ai va fi. Dar nimine să nu să îndoiască <de> cuvintele proorocului, dar să crează că toate să vor împlini <...> lor că numai la omul nu sânt cu puțință, dar <la> Dumnezeu sânt toate cu puțință și le arată la cei <ce> Îl iubesc pe El și fac voile Lui. Dar, după proorocia ace<stui> proroc, a lui Ieronim Agatanghel, vai de ticăloșii ghermani și apusenilor, că să va împlini la vremea lor. Și eu, păcătosul, am citit proorocia aceasta având din starea mea ai cincizeci și cinci, adevă 55 de ai și mărturise<s>c că esti adevărată și să vor împlini la vremea lor, că Dumnezeu nu mint<e> și <es>t<e> drept. Cu adevărat lui si cuvini ci<n>ste și slava în veci<i> vecilor dinpreună cu Tatăl și cu Fiiul și cu Duhul Svânt. Amin.

8. Pe un exemplar al *Învățăturilor preste toate zilele*, tipărit în 1642 la Câmpulung⁵⁹, cineva a scris un fragment dintr-un *Cântec al pustiei*. Aceste versuri au circulat mult în spațiul românesc fie sub numele de mai sus, fie sub acela de *Cântecul lui Ioasaf*. Ele reprezintă forma versificată a elogiului pustiei din ultimul paragraf al vieții sfinților Varlaam și Ioasaf. Poemul a fost editat mai întâi ca parte componentă a culegerii lui Anton Pann, *Cântece de stea*⁶⁰. Cercetători precum Moses Gaster⁶¹ și N. Drăganu⁶² semnalează existența unor versiuni manuscrise și, la rândul lor, le editează. O variantă textuală interesantă a fost găsită de Simion Florea Marian⁶³ care o transcrie și o tipărește după un manuscris al lui I. Pop-

⁵⁷ Cu aceleași probleme de transcriere ca și în cazul *Vieții Sfintei Maria Egipteanca*, scrisă de aceeași mână.

⁵⁸ Din loc în loc fila este ruptă, așadar lecțiunile pe care, eventual, le propunem sunt incerte.

⁵⁹ CRV 43, unicat, BAR.

⁶⁰ Anton Pann, *Versuri sau cântece de stea ce se cant la Nașterea Domnului nostrum Isus Hristos*, a șeasa ediție cu adaogiri de cântece morale, București, 1856, p. 33–35.

⁶¹ Moses Gaster, *Literatura populară română*, București 1883, p. 52–53.

⁶² N. Drăganu, *Versuri vechi*, în „Dacoromania”, V, 1928, p. 51–520, după ms. rom. 1629 BAR, al lui Ioniță Copilul.

⁶³ Simion Florea Marian, în *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, București, 1893, p. 192. Cf. și N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, vol. II, București, 1974, cap. *Viața Sfântului Alexie*, p. 211.

Reteganul, copie, și acesta, după un altul, mai vechi, provenind din localitatea Strâmbu. Este vorba despre un cântec al pustiei atribuit unui alt personaj, anume Sfântul Alexie, omul lui Dumnezeu. La rândul nostru, am analizat și editat, din ms. rom. 203 BAR Cluj-Napoca, această versiune a textului care presupune o interesantă legătură între cele două personaje cărora le este atribuit cântecul⁶⁴.

De-a lungul timpului s-au aplecat asupra acestui poem cercetători precum N. Cartoian⁶⁵, Mihai Moraru și Dan Horia Mazilu⁶⁶ care au văzut în existența lui „implicarea cărților populare cu deosebire în etapa de constituire a poeziei noastre lirice” (N. Cartoian).

Ceea ce putem spune despre fragmentul din *Învățătură preste toate zilele* este că el conține o versiune inedită, care niciodată nu a fost editată. O reproducem, așadar, *in integrum*.

(a doua pagină albă de la sfârșit): Ruga-mă-voiu florilor
 Ca dol<ce> surorilo<r>
 <Pă>mântu este locu înti<n>s
 Și eu cu dor mă apri<nd>.
 Oh! De pări<n>ți m-am depărtat
 În pustie am întratu.
 Oh! și m-am lipsit de pări<nți>
 Și plângu cu lacrimi fierbi<n>ți!
 Oh! eu mă rog pustie ție
 Să mă lași u<n> an de zil<e>,
 Oh! să văz lumea cum să ține,
 Oh! și apoi să viu iar la tine,
 Oh! în pustie să trăie<s>cu
 Puțin să mă⁶⁷ proslăvescu.
 Oh! dori<n>d de suflet meu,
 Să mă rog la D<u>mnezeu.
 Oh! acolo e locu frumos
 Această lume n-ar<e> folos.
 Oh! că lumea ține puțintelu⁶⁸
 Oh! ias<te> raiu în veci.
 Amin. Oh!

⁶⁴ Cristina-Ioana Dima, *Cântecul lui Ioasaf și versul Sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu. O abordare literară*, în „Revista de istorie și teorie literară”, VII, nr. 1–4, 2013, p. 273–283.

⁶⁵ N. Cartoian, *Contribuții privitoare la originile liricii românești în Principate*, în „Revista filologică”, anul I, 1–2, februarie–iunie, 1927, organ al Cercului de studii filologice de pe lângă Facultatea de Filosofie și Litere din Cernăuți, p. 189–206.

⁶⁶ Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, București, 1981, cap. *Dizolvările integrale*, p. 225; dar și *Literatura populară în epoca Renașterii*, cap. „Învățăturile” sau meditația ca literatură.

⁶⁷ Scris: s3mmB.

⁶⁸ Scris: p1zi nñ el 11.

9. În fine, ultimul dintre textele a căror existență ținem să o semnalăm are un statut aparte. Este vorba despre indicațiile de pe marginea unei psaltiri, în cazul de față cea tipărită la Bălgrad în 1651⁶⁹, care arată în ce situații trebuie citați anumiți psalmi. Deși acestor indicații nu li s-a acordat până acum o atenție aparte, credem că, prin conținutul lor variat, dublat de o structură constantă, precum și prin informațiile despre mentalul colectiv pe care astfel de texte le colportează, ele aparțin corpusului cărților populare. Sperăm să revenim asupra acestui subiect într-un articol viitor. Ne limităm deocamdată la a reproduce indicațiile culese din filele exemplarului *Psaltirii de la Bălgrad* menționat anterior.

(30^v) [Psalmul 9]⁷⁰ Încă dă dimânează să-l citească.

(34^v) [Psalmul 10] Luând di dimenează să s<e> citească.

(42^v) [Psalmul 17] <A>ici să citească <d>uminică mneață.

(49^v) [Psalmul 19] Cestu cite<ș>te <c>ându vei ve<dea>, vei sărbă<tori> și [...] ⁷¹.

(61^r) [Psalmul 26] Cesta citeas<că-l> cându merge la răz<boi>.

(84^v) [Psalmul 37] Aici cându ai duduială de duhu necurat citește ⁷² aici.

(101^r) [Psalmul 45] Iară de te vei izbăvi, citește acestu psalomu.

(102^v) [Psalmul 46] Marți dimin<ea>ța.

(122^r) [Psalmul 57] Cându ai făcutu păcate și t<e> po<că>iaștii, citește acestu <p>salomu.

(138^v) [Psalmul 67] <A>cest <psa>lom <s>ă-l ci<tea>scă <c>ându <v>ine omului <m>ăre risoia.

(146^v) [Psalmul 69] Aice citește cându cazi în legătură sau în robiiia. Citește singur.

(147^v) [Psalmul 70] Mercuri ⁷³ dim<i>neața.

(152^v) [Psalmul 72] Daca te vei izbăvi, citește aice.

(159^v) [Psalmul 75] Cându mergi la Domnu, citește acest <p>salom.

(163^r) [Psalmul 77] Mercur dimineața.

(179^v) [Psalmul 84] Aici cându va fi trăsniț și grădină, citește acest <p>salom.

(181^r) [Psalmul 85] Mercuri ⁷⁴ seara ⁷⁵.

(193^r) [Psalmul 90] Aici pântru ciumă. Aici pântru ciumă, cându să izo[...] ⁷⁶ să citească ⁷⁷.

(195^r) [Psalmul 91] Jo<i> dimineața ⁷⁸.

⁶⁹ CRV 60, unicat, BAR.

⁷⁰ Există o serie de indicații în carte privitoare la momentul sau împrejurarea în care trebuie citați psalmii. Le vom consemna, arătând, de fiecare dată între paranteze drepte, la ce psalm se referă.

⁷¹ Din păcate, fila este tăiată.

⁷² Scris: ȕ ĩ es ĩ e.

⁷³ Scris: merk ĩ ri ĩ ri .

⁷⁴ Scris: mesk ĩ ri .

⁷⁵ Scris: sera

⁷⁶ Din păcate, fila este tăiată.

⁷⁷ Scris: ȕ ĩ esk ĩ .

⁷⁸ Scris: di mi nenca

(220^v) [Psalmul 105] Joi sara.

(278^v) [Psalmul 143] Vineri dimin<ea>ță.

Dincolo de cărțile populare trecute în revistă, am identificat, pe parcursul cercetării, și altfel de texte care pot face obiectul unor ediții sau pot conta în analiza anumitor probleme literare, filologice și lingvistice⁷⁹. Semnalăm, astfel, existența unui glosar grec-român, scris cu litere chirilice pe fila 84^v a unui exemplar din *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea*⁸⁰, o întreagă carte de rugăciuni pe o *Psaltire de la Bălgrad*⁸¹, precum și copia a două cazanii din *Cartea românească de învățătură* a Mitropolitului Varlaam (la Sfântul Nicolae și la Sfântul Gheorghe) într-o *Evanghelie cu Învățătură* de la Govora⁸².

Evident, fiecare dintre textele enumerate ar trebui analizat ca atare în contextul circulației sale în spațiul cultural românesc. În măsura în care articolul nostru va ajuta cercetări ulterioare sau le va nuanța pe cele deja întreprinse, el și-a atins scopul.

TEXTES POPULAIRES COPIÉS DANS DES LIVRES ROUMAINES
IMPRIMÉS AU XVIIème SIECLE

(Résumé)

La Bibliothèque de l'Académie Roumaine abrite une nombreuse collection des livres roumains imprimés au XVIème et XVIIème siècle. Sur les pages de ces livres, il y a souvent des petites notes écrites par quelques uns de leurs nombreux lecteurs, concernant de divers sujets. A part ça, on y a trouvé neuf textes populaires différents dont les versions manuscrites ont eu une large circulation dans l'espace culturel roumain au cours du XVIIème et XVIIIème siècle. Il s'agit de: 1. La découverte de la Sainte Liturgie; 2. Joca monachorum; 3. un corpus des recettes à base d'un herbier; 4. Des prévisions à partir de la date de Noël; 5. Des prévisions à partir du moment où se produit les tonnerres; 6. La vie de la Sainte Marie l'Egyptienne; 7. Les prévisions d'Agatanghel; 8. Le chant du désert; 9. Recommandations pour la lecture des psaumes.

Cuvinte-cheie: Sfânta Liturghie, Întrebări și răspunsuri, ierbar, coliadnic, gromovnic, Agatanghel, Sfânta Maria Egipteanca, Cântecul pustiei, lectura psalmilor.

Mots-clés: La Sainte Liturgie, joca monachorum, herbier, prévisions, Agatanghel, Sainte Marie l'Egyptienne, le chant du désert, lecture des psaumes.

⁷⁹ Astfel de descoperiri făcute în cadrul proiectului *Corpusul de însemnări de pe cartea veche românească din colecțiile Bibliotecii Academiei Române* au fost deja valorificate de către cercetători precum Marius Mazilu, în articolul *Vechi anale privind istoria Țării Românești de la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Limba română”, LXI, nr. 2/2012, p. 218–225.

⁸⁰ CRV 110, schimbul 3, BAR.

⁸¹ CRV 60, dubletul 1, BAR.

⁸² CRV 42, dubletul 2, BAR.